

**EL CARLISME EN LA DINÀMICA DELS MOVIMENTS
LIBERALS ESPANYOLS. FORMULACIÓ
D'UN MODEL**

Julio Aróstegui

SUPÒSITS I OBJECTIUS

Carlisme: el problema

En el context de la societat espanyola del segle XIX, la designació carlisme va néixer destinada al vocabulari polític, i va ser encunyada, precisament, per aquells grups als quals no afectava l'extensió d'aquest terme. És evident que, en el transcurs d'unes quantes dècades, aquesta extensió s'ha modificat en els seus components —des del nivell sociogràfic a l'ideològic— i, sobretot, en les seves relacions internes i amb l'«ambient». El terme semblava deixar fora fenòmens essencialment idèntics —el reialisme—, va arribar a identificar-se amb una connotació suficientment diferent —el tradicionalisme— i, en tot cas, la seva inadequació a l'entitat representada és notable en el lapse de temps que manté la seva màxima significativitat, que podem delimitar, en principi, entre 1833 i 1876. L'origen polèmic d'una paraula, com és el cas, ens introdueix en els primers problemes historiogràfics.

A l'observació dels coetanis, el carlisme es presenta de manera primordial com un grup polític. Però, des de molt aviat, les més àmplies arrels i implicacions del fenomen —que no es confonen amb les peripècies de la lluita pel poder polític— són posades en relleu. En efecte, la seva connivència amb certes ca-

pes socials, amb unes especials formacions sòcio-econòmiques, àrees geogràfiques i interessos, i també l'ús de postulats ideològics ben coneguts, s'insinuen o s'assenyalen sense embuts, tot i que, generalment, amb simplificació. No s'ocultava a ningú, per exemple, que la guerra civil iniciada el 1833 era el resultat d'un procés molt anterior, que continuava sent encarnat, a més, per les mateixes persones. El marquès de Miraflores, Evaristo San Miguel, el comte de Toreno, entre els seus més subtils enemics, i F. Raull, Escudero o Heninngsen entre arbitristes i combatents (no oblidem el caràcter purament il·lustratiu d'aquestes cites) representen bé aquesta ampliació del punt de vista interpretatiu, encara que el component polític constitueixi el nucli de les seves observacions.

La controvèrsia que la presència del carlisme va desencadenar a la mort de Ferran VII descansava, per una part i per l'altra, sobre la constatació genèrica d'una subversió. De manera que les paraules «usurpació» i «facció» eren sintetitzadores de la caracterització que cada bàndol fa del contrari. Tanmateix, aquest problema de subversió era, com tothom sap, molt anterior a la mort del rei i es remunta almenys a la revolució de 1820. En aquest sentit, reialistes, malcontents i carlistes són manifestacions seqüencials, o encara millor, denominacions no substantives de fenòmens integrats en un procés únic que és, precisament, el que requereix una definició.¹ L'aparició d'una qüestió dinàstica no altera en el fons, al meu entendre, la tipologia del fenomen. La rellevància màxima del carlisme es troba a nivell de conflicte social, només subsidiàriament com a conflic-

1. Dissenteixo, per tant, dels autors que veuen el naixement del carlisme en la Guerra de la Independència, o en connexió amb el problema dels malcontents, o que anomenen, senzillament, precarlisme el procés anterior al 1833.

te ideològic i encara menys com a jurídic-polític. En realitat, les definicions que els coetanis proposen del carlisme són absolutament dispers. Per als contraris es tracta o bé de bandidatge o bé de disputa econòmica, dinàstica o religiosa. Els reialistes-carlistes parlen de «tron», «altar», llibertats forals, i *status* socio-econòmics que s'han de conservar. Penso que en tot això ja s'hi troben els elements que van integrar des d'aleshores les «interpretacions» donades al conflicte i que, més o menys, s'han perpetuat fins avui.

Aquesta disparitat és difícil per a la historiografia. En el seu aspecte lògic, una «explicació» històrica no pot amalgar, sense més ni més, aquests elements que, en el si del complex al qual pertanyen, es troben diferenciats. I d'altra banda, el procediment a base de selecció dels fets o de «selecció de les causes» no pot pretendre donar veritables explicacions.²

Aquests problemes que hem remarcat comporten dificultats de tipologia i són d'ordre sincrònic. Però se'ls afegeixen significatives complicacions d'ordre temporal. Em refereixo a la clara mutació —al·ludida en el primer paràgraf— que s'ha produït en el carlisme, la qual cosa, potser, no afecta decisivament la seva situació de referència en el conjunt dels grups polítics espanyols en el segle XIX, però sí els seus específics continguts socials o ideològics i, per tant, les seves manifestacions. Si per carlisme hem d'entendre, com sembla correcte, la resposta a una pertorbació introduïda en un sistema social concret, és deduïble que la seva presència i trajectòria estiguin en funció de l'evolució global d'aquest sistema. Així, una consideració, di-

2. Cfr. VILAR, P., «El método histórico», a *Althusser, Método histórico e Historicismo*, Barcelona, 1972, pp. 15-17. DRAY, W., *Laws and Explanation in History*, Londres, 1970 (reed.) pp. 13 i ss. i cap. IV. CARR, E. H., *What is History*, Nova York, 1961, cap. IV: «Causation in History».

guem-ne, de «sintaxi» donaria compte de la mutació social i ideològica operada en el si del carlisme, com la pot donar de les forces que retolem sota el nom de liberalisme. L'aparell polític espanyol de la primera part del segle XIX, en definitiva, es desenvolupa en el si d'un moviment general que podem representar com la pertorbació del sistema sòcio-econòmic de l'Antic Règim. L'aparició del carlisme coincideix amb el complex grup de fenòmens que donaran lloc a la implantació d'un nou sistema econòmic i, encara més significativament, amb els primers intents de remoció dels obstacles que s'hi oposen. Només en aquest context es pot intentar la seva explicació.

Carlisme: la Historiografia

Aquesta complexitat, estructural i conjuntural, aclareix el fet que el fenomen del carlisme en l'Espanya contemporània sigui d'explicació difícil, tal com mostra la bibliografia existent. Podríem distingir quatre tipus de publicacions que no formen, rigorosament parlant, una seqüència cronològica³ i de les quals ara no podem oferir un panorama complet, tot i que mostrarem les seves línies generals. Els escrits, en general, responen a una d'aquestes quatre intencions:

1. L'exposició polèmica d'idees i actituds. Acostumen a coincidir amb les guerres civils —legitimisme, justificacions, vicissituds bèl·liques— i la seva extensió varia des del Manifest al llibre. 2. Les síntesis narratives de base ideològica. Des de la dècada dels quaranta del segle XIX, apareixen escrits que tenen per títol «Història...», la intenció avaluativa i reivindicadora dels quals és palpable. Aquí es troben, això no obstant, els pri-

3. Em refereixo a escrits no necessàriament historiogràfics. [Prego al lector no oblidí que això s'escribia el 1976. Encara que aquesta classificació continua sent vàlida, la bibliografia sobre carlisme no ha deixat d'enriquir-se des d'aquella època. N. de l'A, 1992.]

mers esforços que podríem qualificar d'historiogràfics. El tipus s'ha mantingut fins avui. 3. La Historiografia mateixa, particularitzada o global de l'Espanya contemporània, on el carlisme, amb més o menys atenció i fortuna, queda explicat en la seva relació amb el desenvolupament general de la societat espanyola del temps, generalment en un d'aquests dos sentits: a/ com a element residual o eficient de l'esdeveniment històric espanyol. b/ com a revalorització del reialisme i l'antirevolucionarisme popular. 4. Els escrits apologetics de la «tradició». Tradició és molt relacionable amb la trajectòria mateixa del carlisme però no confusible amb aquesta. La tendència, encara que anterior, adquireix força en els anys subsegüents al 1868. Des d'aleshores es mostra persistent i, com tothom sap, s'agreuja a partir de 1939.

Les deficiències explicatives

Aquesta situació denota l'existència d'unes diferències explicatives, almenys pel que fa al carlisme dels dos primers terços del segle XIX. Una enumeració de les principals seria de la manera següent:

1. Manca d'una explicació generalitzada i suficient del carlisme com a resposta a un canvi d'ordre socio-econòmic. 2. Manca d'una explicació de les condicions relacionals —a tots els nivells— que lliguen el carlisme amb els intents d'implantació d'un règim polític liberal, i d'aquí, la seva interacció amb els moviments d'aquest grup. 3. Manca d'un aclariment més profund de la connexió del carlisme amb altres moviments europeus, particularment francesos i portuguesos, amb els quals presenta evidents analogies però també diferències. 4. Manca d'una anàlisi, tan detallada com ho permetin les fonts inexplorades, dels components socials del reialisme-carlisme, en el qual fins avui no s'ha passat del nivell de les generalitzacions. 5. Manca d'una explicació, finalment, de les mutacions socio-ideològiques d'aquest grup

anomenat genèricament carlista i dels mecanismes mitjançant els quals ha arribat a assumir la caracterització de tradicionalisme.

Objectius generals d'una investigació

En l'estudi de la societat espanyola i la seva evolució en les dates de què tractem, la historiografia ha estereotipat, sota les denominacions de liberalisme i carlisme, dues particulars actituds polítiques i —menys detingudament— dos grups d'interessos. Cap d'ells és, en un principi, identificable com una classe social determinada; sobretot per la inadequació d'aquest tipus de concepte a la societat del temps. En dates posteriors, la societat espanyola acusa els perfils de les classes; sorgeix un tercer conjunt, l'obrer, la presa de consciència progressiva del qual han demostrat molts estudis, mentre que les seves possibles connexions amb la circumstància carlista han estat suggerides en part per Brenan.⁴ En qualsevol cas, aquests grups són el resultat d'un fenomen històric sociològic de llarg abast: l'escissió de l'antiga societat en noves agrupacions socials que manegen unes peculiars idees força i que evolucionen i s'interrelacionen a l'interior d'un sistema. Teòricament, doncs, i atès aquest caràcter «sistemàtic», és factible l'expressió d'aquesta interrelació mitjançant un model. La significativitat màxima del carlisme es presenta abans que la consciència obrera sigui un fet. D'aquí que sigui aquest el moment cronològic que hem d'abordar primer.

4. BRENAN, G., *El laberinto español*, París, 1962, especialment pp. 141 i ss.

BASES EPISTEMOLÒGIQUES I METODOLÒGIQUES

La qüestió metodològica i les seves implicacions

És molt important l'aportació recent dels estudis encaminats a determinar la validesa científica del coneixement que ofereixen les ciències socials i la història. Tampoc no és discutible la raó de P. Vilar en afirmar que *«para progresar, las ciencias no han esperado nunca a contar con la bendición de los epistemólogos»*.⁵ K. R. Popper ha acusat de «cientifisme» a *«ciertos historiadores profesionales... que tratan de copiar el método de la ciencia natural no tal i como realmente es sino como erróneamente se pretende que sea»*. I afegeix: *«Este pretendido pero inexistente método es el de recoger observaciones y "luego sacar conclusiones de ellas"». Este supuesto método no puede ponerse en práctica jamás. No es posible recoger observaciones, ni testimonios documentales, si primero no se tiene un problema...»*⁶ La qüestió sembla perfectament exposada i, a part d'això, el seu coneixement per part dels historiadors és tan vell com la fal·làcia que denuncia. Això ja ho sabia Lord Acton i ho repeteix amb insistència L. Febvre.⁷ Tanmateix, ¿quants exemples actuals no podríem citar d'aquest ingenu fetitxisme del document? Per aquest motiu, la qüestió no és aquí tan ociosa com es podria pensar, ja que hem denunciat l'existència d'unes deficiències metodològiques. Un mètode —o mètodes— és com un sistema de control intersubjectiu de l'objectivitat. Un codi, o una regla de joc, en el coneixement d'un objecte.

5. VILAR, P., *op. cit.*, p. 7.

6. POPPER, K.R., «Sobre la teoria de la inteligencia objetiva» a *Simposio de Burgos. Ensayos de Filosofia de la Ciencia*, Madrid, 1970, p. 232. El subratllat és de l'autor.

7. FEBVRE, L., *Combates por la Historia*, Barcelona, 1970, pp. 90 i ss. i 235-236.

La relació entre hipòtesi i dades en el coneixement històric haurà de ser reconsiderada segons la resolució de la principal dificultat: la inadequació entre un objecte de coneixement i els mitjans dels quals es disposa. L'escull no és exclusiu de la història, sinó del conjunt de les ciències socials, bé es formuli com la necessitat de «*paradigmas organizativos adaptados a sistemas complejos*», bé com la «*elaboración de conceptos que vuelvan accesible ese objeto acontecimental [de la història] a un pensamiento estructural*».⁸ Formulacions diverses de l'anomenada teoria de les «lleis de cobertura» han fet pensar en la troballa d'aquest paradigma requerit.⁹ Però abans d'experimentar-se ja es considera fallit. W. Dray creu que es tracta d'una falsa solució i P. Veyne ha fet referència a aquestes *covering laws* amb el contundent apel·latiu de «*perogrulladas en plural*».¹⁰ El camí pot ser un altre, que J. Marczewski ha definit a propòsit de la història quantitativa; aquell mètode que permet desplaçar el moment en el qual intervé la necessària «*elección del observador*» de tal manera que «*en lugar de intervenir durante [pendant] la observación de la realidad que hemos de describir, se manifieste en el momento de la construcción de un sistema de*

8. BRUSCHI, A., *La teoria dei modelli nelle scienze sociali*, Bolonya, 1971, p. 28, i GRANGER, G., «Acontecimiento y estructura en las ciencias humanas», a *Estructuralismo e Historia*, Buenos Aires, 1969, p. 42, respectivament.

9. El millor expositor del model Popper-Hempel, aplicat a la història, introduint-hi nous matisos, és GARDINER, P., *The nature of historical explanation*, Londres, 1952. Un llibre de divulgació a bon nivell és el de ANTISERI, D., *Didattica della Storia ed Epistemologia contemporanea*, Roma, 1971, on, malgrat el títol, pràcticament no es parla de didàctica.

10. DRAY, W., *op.cit.*, pp. 18 i ss. però tota l'argumentació del llibre és aquesta. VEYNE, P., *Como se escribe la Historia. Ensayo de Epistemología*, Madrid, 1972, p. 295.

referencias que servirá para enumerar los hechos convertidos así en conceptualmente homogenios».¹¹ Ens sembla que no és necessari insistir en la importància d'aquesta proposició.

Correlativament, la situació de la qüestió historiogràfica espanyola que aquí ens ocupa va ser descrita per J. Vicens, millor del que podríem fer-ho nosaltres, en dir que *«el empuje de la modernidad europea y la resistencia de la tradición aparecen como temas usuales en toda clase de interpretaciones del siglo XIX español, aunque son juzgados con muy distinto valor según el colorido político e ideológico del tratadista que los analiza...»*¹² per afegir després que en aquest afer els historiadors espanyols no havien superat la «fase del partidisme actiu». F. Suárez ha exposat repetidament el falsejament pertinaç al qual la historiografia liberal va sotmetre el carlisme; els investigadors lligats al seu magisteri hi han insistit molt. És inútil detallar les lamentacions dels tractadistes carlistes des del segle XIX fins a Oyarzun, Ferrer i Del Burgo, per esmentar-ne uns quants. De contraccops també en tenim uns quants. Es tracta, doncs, d'un problema de quantitat d'informació?... La resposta no és dubtosa.

Especificacions sobre el «model històric»

Entenem per model: a/ un esquema conceptual hipotètic aplicat globalment a un sistema social determinat, capaç de definir els seus elements i explicar les seves relacions. b/ una xarxa de relacions —extensa— que utilitza com a element rellevant en la seva descripció el carlisme (com se'n podria utilitzar

11. MARCZEWSKI, J., *Introduction a l'Histoire Quantitative*, Ginebra, 1965, p. 13.

12. VICENS, J., *Historia de España y América*, Barcelona, 1959, V, p. 338.

qualsevol altre, amb l'objectiu de sumar les perspectives) per explicar un context sincrònic. c/ un artifici d'explicació diacrònica de les reacomodacions dels elements del sistema, i d'aquest sistema amb el seu ambient. d/ Finalment, en tractar-se d'un model diacrònic, té més aviat caràcter de macromodel, en els seus elements i nivells d'explicació.¹³

És molt clar l'aspecte rudimentari i provisional que ha de tenir aquest artefacte, però em sembla que posseeix certes virtuts heurístiques. Pot, si s'acompleixen unes condicions mínimes, simplificar un sistema complex i proporcionar una via d'investigació que, enriquint-ne els detalls, comprovi i disprovi la seva adequació. Per Braudel, els models dels historiadors «*a penas son más que explicaciones*», que s'han de contrastar contínuament amb la realitat per fixar millor el seu contingut i establir el seu temps de validesa.¹⁴ Braudel és molt conscient del perill que amenaça aquests sistemes d'hipòtesi a convertir-se en simples tipologies de fets que ens sembla veure repetits amb certa regularitat. D'altra banda, l'aïllament d'un sistema té tots els inconvenients que tenen els artificis explicatius, és a dir, la seva convencionalitat. Perquè totes les variables capaces d'afectar un sistema es poguessin tenir en compte —la qual cosa constitueix l'ideal— la descripció d'una «estructura temporal» s'hauria de fer, com ha remarcat Morazé, en el marc mundial.¹⁵

13. BRUSCHI, A., *op. cit.*, cap. XIV: «Mutamento e conflitto», sobre la diacronia.

14. BRAUDEL, F., *La Historia y las Ciencias Sociales*, Madrid, 1968, pp.85-88.

15. MORAZE, CH., «Las estructuras temporales» a *Sentidos y usos del término estructura...*, Buenos Aires, 1971, pp. 103-104.

EL MODEL DE LA INTERACCIÓ LIBERAL-CARLISTA

Mecanisme de les interrelacions

Equilibri. La idea de l'equilibri d'un sistema social concret, utilitzada per economistes i sociòlegs, és molt il·lustrativa si l'apliquem a la realitat de la societat espanyola, que canvia des de les estructures de l'Antic Règim fins al sistema liberal-carlista. La utilitat d'aquest concepte i la seva aplicació necessiten, no obstant això, algunes matisacions. La primera, que aquest equilibri no es presenta de fet, sinó només la tendència cap a ell, en certs intervals de temps. La segona, que és erroni assimilar equilibri a estatisme; equilibri no és el contrari de conflicte. Els grups socials espanyols responen directament o mitjançant la interacció amb altres grups a estímuls que intenten transformar els mitjans i les relacions de producció; elaboren, en aquestes respostes, unes ideologies i conceben unes formes *ad hoc* del poder polític. Per mitjà d'aquest mecanisme d'estímul-resposta, les forces acaben convergint a l'empara de certes decisions polítiques que faciliten una relativa reacomodació de grups i d'idees en nous contextos. Concretament, aquests processos reacomodatius els podem observar en la societat espanyola del segle XIX a partir de 1823, 1843 i 1875.

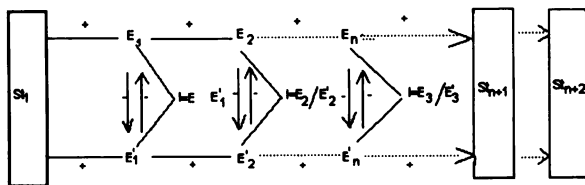
Ruptura. Parlar d'aquesta tendència pressuposa l'existència d'una ruptura d'estructures anteriors, sota la influència d'algun element de perturbació, intern o extern. El moviment liberal, el carlista, l'obrerisme, l'aparició i desaparició d'estrats socials són, en la primera meitat del segle XIX —i com abans he insinuat— el resultat d'un fenomen que R. R. Palmer i J. Godechot han caracteritzat com a «procés revolucionari occidental» i en el qual J. B. Duroselle veu un efecte de reacomodament que dura fins al 1871. La conjuntura espanyola fins aquell moment pot ser explicada segons aquest context general i les seves variants, i també s'hi poden descobrir, com era d'es-

perar, certs fenòmens específics que justifiquen, o almenys toleren, la formalització d'un model parcial.

Punts de ruptura. Els punts de ruptura dels quals parteix cada nou procés conflictiu de les forces socials i polítiques espanyoles es poden relacionar amb fenòmens d'ambient com són les vicissituds de la transformació econòmica espanyola, la receptivitat a les influències estranyes, les crisis de tipus «la-broussià» i alguns altres. Aquestes forces, repeteixo, troben en aquest tipus de fenòmens impulsos, però, alhora, els modifiquen. En termes generals els processos conflictius de les forces socials espanyoles en les dates que tractem s'han desenvolupat segons aquest esquema: experiència liberal → resposta carlista → radicalització d'experiència i resposta → reacomodament.

Evidentment, les convencions lingüístiques hi tenen el seu pes. Rigorosament, on diem liberal hauríem de dir transformadora i on diem carlista conservadora, és a dir, de signe contrari —però amb l'excepció que aquesta darrera, al final del procés global, 1876, no l'hauríem d'anomenar contrària sinó alternativa.

Model d'interacció. El model de la interacció conflictiva d'aquestes forces i el seu resultant respon a l'esquema general següent:

S_t = estructura o estat social donat.

E, E' = forces transformadores o conservadores.

I = fase en la qual cedeix el conflicte per reacomodament; els signes més o menys en els vectors indiquen que es tracta d'accions convergents o contràries respectivament.

Traduïts a termes substancials, el model postula la sincronia de les experiències amb les seves respostes (en el nostre cas, liberal i carlista), subsegüentment la radicalització de les posicions i després un procés de reacomodament on el predomini d'un dels corrents està en funció de les seves solucions típiques i dels elements que ha d'admetre de la contrària.

El carlisme representaria en aquest procés el factor rellevant. És a dir que desencadenant-se el procés de la transformació de les condicions del sistema a partir d'un impuls de l'ambient i sent el seu receptor immediat el liberalisme, la presència d'una oposició molt qualificada i forta, el carlisme, determina la radicalització d'ambdues i el fracàs parcial de l'impuls inicial. D'aquesta manera, hem de considerar el carlisme com un factor decisiu en la trajectòria del liberalisme espanyol entre 1820 i 1876. L'experiència liberal era comuna a Occident, però no ho va ser la resistència trobada, si no en la seva qualitat, almenys en el seu grau. Convertir el nostre model formal en proposicions substancials equival a adjudicar valors —sens dubte que l'ideal seria que fossin quantificats— als elements tipus E i E', d'acord amb els seus continguts socials, i posar el procés en relació amb els espais on es desenvolupa més significativament. Estiguem alerta, doncs, a aquests dos darrers tipus d'operacions.

Però abans, ¿entre quins límits temporals el model descriu bé els mecanismes? La veritat és que només la sola resistència a la transformació de certes estructures socials espanyoles —és a dir, resistència significativa i determinant— no explica del tot el funcionament de la nostra història contemporània. Cal destacar la debilitat mateixa del nostre liberalisme —absència d'una burgesia potent, pèrdua d'Amèrica, base predominant agrària. Les condicions de l'estat inicial no poden ser subvalorades. Ara bé, no considero que aquest estat inicial es pugui trobar, amb tots els seus elements, en els conflictes de la Guerra de la Independència;

la presència estrangera, la inexistència de recanvis de masses i de cap mecanisme de reacomodament, impedeixen veure el punt de partida global de les transformacions espanyoles contemporànies. Correlativament, el paper del carlisme s'ha alterat profundament després de la Restauració dels Borbons el 1875. La seva base social va quedar modificada, va deixar de ser un moviment de masses, va acceptar el joc electoral i se'n van separar fraccions importants. L'obrerisme serà des d'aleshores l'agent de les mutacions de la societat espanyola. Utilitzant la suggestiva metàfora de Fernand Braudel, el nostre vaixell naufraga fora de les dates compreses entre 1820 i 1876, entre les ones d'unes estructures diferents i uns esdeveniments que són conseqüència d'aquestes.¹⁶

Els continguts socials i ideològics

Quins grups, estrats, classes, intenten la transformació social i quins s'hi resisteixen? ¿Són homogenis, considerats al principi i al final del procés? Com abans he remarcat, les forces polítiques espanyoles no són, en el nostre període, identificables com a classe social. Sens dubte, s'ha anat operant una progressiva identificació entre aquests dos tipus de realitats. Així, el liberalisme ha anat matisant, en les seves opcions polítiques, els diferents estatus de les capes urbanes, adscrites als sectors secundari i terciari del procés econòmic, i comprenen des dels primers grups obrers fins a la gran burgesia de negocis, incloent-hi l'exèrcit, la major part de l'aristocràcia —que, tal com es creu avui, ha acabat imposant el seu estil— i alguna petita porció del clergat. Tota aquesta diversitat ha cristal·litzat en moderats, exaltats, progressistes, demòcrates, republicans, federalistes i altres. L'obrerisme, una vegada trobat el camí de la seva autonomia, clarificarà encara més aquest panorama de les no-

16. BRAUDEL, F., *op. cit.*, p. 93.

ves classes espanyoles i les seves opcions polítiques. Doncs bé, les tendències poc permeables a les transformacions, és a dir, el corrent reialista-carlista-tradicionalista mai no va ser homogènia socialment. Aquest és un punt difícil i decisiu. Entenc que la causa de la major part de les deficiències explicatives que he manifestat es troba en aquest punt.

Efectivament, s'observa que el carlisme mai no va ser la resposta d'un grup social únic. Nego, doncs, que pugui ser caracteritzat com a exclusiu fenomen pagès. Ni, tampoc, que s'expliqui com la massa pagesa manejada pel clergat. Que el carlisme estigués compost, majoritàriament, per les capes agràries espanyoles, és perfectament coherent amb l'estructura social espanyola del temps i amb els demostrats fenòmens retardataris als quals això dona lloc. Però existeixen altres condicions socials en el si del corrent que expliquen formes mentals específiques i les seves corresponents idees-força —el foralisme, per anomenar-ne alguna—, les seves elaboracions sobre el poder i, sobretot, expliquen la variació de les solucions carlistes en correlació amb la variació de la seva composició social, des de les posicions d'una resistència tancada fins al plantejament de possibles solucions alternatives al liberalisme. Per desgràcia, sobre les circumstàncies socials del carlisme amb prou feines podem disposar d'estudis localitzats o d'observacions fragmentàries. I caldria poder arribar a contrastacions quantificades.

En els problemes de la dècada dels vint, els components del corrent són, d'una manera evident, la pagesia i el clergat. Però convé advertir que la caracterització «poble» que s'utilitza a vegades és tan confusa que no té cap valor d'explicació. Progressivament, s'han anat afegint al carlisme elements de les condicions següents: de l'exèrcit —que només sembla actuar com a intermediari de les classes baixes—, part de l'aristocràcia i la burocràcia ferrandina, composició que caracteritza el carlisme —més els elements anteriors— en la dècada dels

trenta. Tanmateix, quan la industrialització assolí modestes cotes i molt clares localitzacions, en la dècada dels quaranta i posteriors, és perceptible l'evolució en sentit carlista de certes capes de l'artesanat urbà, i de propietaris rurals benestants assimilats a la burgesia, fenomen que es consuma a partir de 1886, com jo mateix he comprovat anteriorment.¹⁷ El més significatiu i decisiu per al carlisme és la incorporació d'un percentatge notable de la mesocràcia intel·lectual més moderada entre la liberal. Fins i tot elements que havien servit a Isabel II, com ja hem remarcat. Antics diputats, periodistes i un important contingent de militars, antics carlistes o no. També, i pràcticament en bloc, l'element conservador foralista, apaivagat durant la llarga etapa moderada pels seus interessos econòmics i exacerbat ara pel radicalisme liberal. El foralisme no és nou en el carlisme, però és ara quan adquireix valor pragmàtic. No oblidem tampoc el nou clergat enfortit sota l'impuls de la desamortització, el *Syllabus* i el ressorgiment de l'activitat eclesiàstica. Tot això va formar la nova imatge del carlisme, els seus quadres dirigents, els seus ideòlegs. Com no havia de canviar la imatge del grup? Paral·lelament, l'obrerisme passa a situar-se en una tercera posició, la primera manifestació d'envergadura del qual va ser el 1873.

Quant a ideologies, aquesta adscripció progressiva de nous grups (no inserits primitivament en el carlisme), com a resposta a les noves experiències del liberalisme, va comportar mutacions durables per integració de nous elements, acusats pels «vells carlistes» i germen de futures dissensions¹⁸ i que, a la fi, poden justificar el fet que assenyallem en el carlisme d'aquestes

17. ARÓSTEGUI, J., *El carlismo alavés y la guerra civil de 1870-1876*, Vitòria, 1970, pp. 263-273.

18. Em refereixo especialment a l'integrisme. L'impacte en els vells

altures del segle, un esforç d'*aggiornamento* i que hi veiem, com ho feren molts contemporanis, una possible solució alternativa del liberalisme radical, la qual cosa justificava moltes (interessades?) adhesions. Els corrents de la resistència al liberalisme van començar manejant, com ja se sap, argumentacions de tipus religiós i monàrquic —«Altar i Tron»— darrera les quals s'hi troba indubtablement el clergat i els antics col·laboradors de Ferran. Hi ha, tanmateix, indicis i fets provats en els quals basar l'estudi de les motivacions sòcio-econòmiques estructurals i conjunturals, que en els «malcontents» apareixen ja amb claredat. En la dècada dels trenta se suma el problema dinàstic amb la consegüent nova càrrega polèmica sobre les formes polítiques, i la qüestió de la desamortització. A partir d'aquest moment la gamma d'idees s'eixampla considerablement i en els seixanta es concreten en el manteniment de la unitat catòlica, la reforma del camp, les autonomies regionals i el problema de la representació política, que el carlisme es planteja (fixeu-vos que certes posicions carlistes acaben acceptant la figura de la «voluntat nacional», i no parlo només de Cabrera).

En resum, mentre els grups liberals espanyols permeten el seu estudi partint d'estrats socials, inestables en principi —d'aquí la seva força renovadora—, però estabilitzats progressivament, els moviments carlistes no es presten a aquest tractament. Poder detallar aquests grups dins el nostre model d'interaccions, permet explicar-ne certes característiques. Una és la força específica d'aquesta resistència a Espanya, que sempre es va mostrar difícilment reductible, i amb la qual es va haver de pactar. Això determina l'espasmòdica marxa del liberalisme espanyol i el seu fracàs parcial. Una altra és l'acusada per-

carlistes es tracta en diverses obres. Cfr. SALVADOR Y MADRE, M., *Carlos VII y los neos*, Madrid, 1871.

sistència del corrent contradictori del liberalisme al principi del segle. Ens ho demostra la reordenació de grups socials que es va produir en el seu si. La renovació del corrent va ser constant, com deixo indicat, i va restar als grups socials progressius part de la seva força. El liberalisme semblava comptar per endavant amb l'oposició o la indiferència del món pagès i del clergat. Però ni tan sols va aconseguir unir els grups urbans i «burgesos», ni amb «l'enemic al davant», fet que es reflecteix molt bé en les lamentacions sobre l'escissió del liberalisme en partits.¹⁹ Crec, en definitiva, que els visibles reacomodaments que es produeixen a partir de 1823, 1843 i 1876 reflecteixen bé el caràcter no, en absolut, residual que les resistències al liberalisme van mostrar a l'Espanya dels dos primers terços del segle XIX. Però la major part dels apòlogistes del reialisme —en sentit ampli— han procurat extreure d'aquí les conseqüències ideològiques, amb els resultats que ja sabem, i no les riques ensenyances sobre estructures socials que s'hi puguin trobar.

Les concrecions espacials

Queda per explicar un darrer fenomen implicat en el carlisme de manera decisiva: la seva localització geogràfica. Encara que els tractadistes carlistes han insistit en la generalitat espanyola del fenomen, el carlisme —sobretot si considerem que va aparèixer el 1820— troba els seus nuclis definitoris només en certs espais. Localitzar guerrilles carlistes no és localitzar el carlisme ni les seves condicions d'aparició. El carlisme, amb aparent paradoxa, potencia el seu desenvolupament en les regions més evolucionades del país, per la seva transformació industrial i per la seva agricultura. Aquest és un fet inqüestionable.

19. Cfr. COLOMER, A., «El enfrentamiento de intereses en la división del movimiento liberal español...», a *Revista de Estudios Políticos*, núm. 185, 1972, pp. 109 i ss.

ble que ja ha estat remarcat per R. Oyarzun amb una intenció molt diferent de la meua.²⁰ Per mi, i d'acord amb el model al qual crec que s'ajusten els fenòmens, en això, hi veig, primer, l'estreta dialèctica entre la progressió liberal i la resposta carlista en una relació directament comprovable. Això descarta per si mateix que el carlisme estigui lligat a cap experiència «renovadora». Descarta igualment que sigui un fenomen lligat exclusivament als problemes de la possessió de la terra. I, segon, que la problemàtica política ocupa en el carlisme un lloc de menys categoria del que freqüentment se li adjudica. Al que el carlisme està veritablement lligat és a les transformacions socials que comporten la nova economia liberal-capitalista. La seva comparació amb l'anarquisme, en la qual insisteix molt Brenan, es podria mantenir a aquest nivell, a més de l'ètic i el psicològic.

DISSENY DE LA CONTRASTACIÓ

El procés de la prova

Naturalment, la validesa d'un model no queda establerta abans de la seva contrastació amb els fets inclosos en l'univers que defineix. La nostra darrera missió hauria de ser, per tant, l'adducció d'unes proves que demostrassin l'adequació del model als fets que intenta explicar. Es comprèn, tanmateix, que aquí no ens cabria el complet desenvolupament de tal prova. És més important deixar clares les proposicions perquè puguin ser sotmeses a discussió en la seva mateixa manera de formular-les. A part d'això, aquesta comunicació no és sinó una primera notícia d'una investigació en curs, el resultat de la qual ha de ser trobar, o no, d'aquesta prova que es demana.

20. OYARZUN, R., *Historia del Carlismo*, Madrid, 1969 (reed.), p. 25.

En tot cas, l'inexcusable és fixar les línies generals a les quals s'ha d'atenir aquesta verificació. Podrà dir-se que el model es comprova quan s'estableixen com a certs aquests tres grups d'enunciats:

a/ Que les experiències intentades pel liberalisme espanyol van engendrar sincrònicament una resposta carlista, i que la radicalització d'aquelles experiències és producte significatiu de la resposta.

b/ Que el carlisme no s'identifica com a força amb una classe o capa social definides, sinó —segons una altra perspectiva— amb aquells grups i subgrups que són directament afectats en els seus interessos, econòmics i sòcio-ideològics, exclouent-ne l'obrer, la resposta del qual és diferent. El liberalisme, al contrari, és la representació d'uns interessos de classe i la seva acció definitiva consisteix essencialment en l'enderrocament de l'aparell econòmic-social de l'Antic Règim, amb unes formes polítiques en conseqüència i una acció centralitzadora.

c/ Que el carlisme, com a resposta «popular», està intermitentment lligat a les zones més desenvolupades del país, on més es va remarcar —i més aviat— el canvi social i l'aparició de noves capes. I també el fet que la resposta carlista està enllaçada amb l'evolució del desenvolupament econòmic espanyol conjuntament.

Però tampoc és possible, com en qualsevol contrastació veritable, excloure la comparació d'aquest model amb les diferents explicacions que concorren a aquest mateix univers de fets. Labor que, una vegada més, no podem abordar aquí.

Unes primeres constatacions

Hem d'advertir que difícilment podem obtenir cap progrés en la investigació del carlisme si no s'exploren noves fonts d'informació, preferiblement en els fons regionals o d'altres,²¹ amb la recerca orientada, en primer lloc, cap al «combatent carlis-

ta». Respecte a la sincronia de la contradicció liberalisme-carlisme, hi ha recents afirmacions en aquest sentit ²² amb referència al Trienni Constitucional. Sens dubte, sincronia no és sinònim de simultaneïtat sinó només de la no intervenció significativa del factor temps. Els fenòmens sincrònics els podem assenyalar fins i tot en aquells moments que menys es mostren a la superfície i en els quals la sublevació carlista es troba també indubtablement connectada amb crisis de subsistències. Faig al·lusió al 1827 i a la connexió de l'aixecament dels malcontents amb una conspiració liberal d'abast poc clar encara.²³ I als anys 1846 i següents, en els quals les sublevacions on apa-

21. Faig al·lusió especialment a Pamplona, Bilbao, Tolosa, arxius catalans com els de Barcelona i Berga, etc. I a l'Arxiu General Militar, fons A. Pirala, a l'Acadèmia de la Història, etc. [Nota de 1992: s'ha de tenir en compte el que s'ha dit a la nota 3 sobre la data de la versió original d'aquest text. L'estat actual de la bibliografia mostra que les meves orientacions anaven en la línia correcta.]

22. Aquesta és una de les tesis de COMELLAS, J. L., *Los realistas en el Trienio Constitucional*, Pamplona, 1958, especialment pp. 49 i ss. Una altra és, per exemple, la de «*la espontaneidad de los alzamientos*».

23. Sobre les crisis de subsistències cfr. SÁNCHEZ-ALBORNOZ, N., *Las crisis de subsistencias en España en el siglo XIX*, Rosario, 1963. D'aquesta connexió a què hem al·ludit, en va parlar, entre nosaltres, SUÁREZ, F., «El manifiesto realista de 1826», a *Príncipe de Viana*, XXX, 1948, pp. 77-100. Posteriorment, Suárez ha rectificat les seves afirmacions davant l'estudi d'ALONSO TEJADA, L., *Ocaso de la Inquisición...*, Madrid, 1969, especialment p.196. Cfr. SUÁREZ, F., *Los Agraviados de Cataluña*, Pamplona, 1972, vol.I, pp.42 pàssim. Posteriorment va aparèixer el meu estudi sobre el mateix tema «El Manifiesto de la "Federación de Realistas Puros" (1826). Contribución al estudio de los grupos políticos en el reinado de Fernando VII», a *Estudios de Historia Contemporánea*, Madrid, 1976, pp. 119-185.

reix l'element carlista, a més de la sobtada carestia de les subsistències, són relacionables a Catalunya, com ha indicat J. Vicens, amb l'acció del centralisme castellà, i a Navarra i al País Basc, en els petits successos de 1848, amb els problemes revolucionaris europeus de la mateixa data.²⁴ La relació dels problemes de 1833 i 1869 amb iniciatives liberals concretes no és dubtosa. Amb la radicalització de les posicions contràries, em refereixo especialment als anys 1822, 1827,²⁵ 1836 i 1873. El fenomen és perceptible a partir de l'estiu de 1822 amb la formació del govern exaltat presidit per San Miguel, d'entre les preocupacions del qual ressaltava la de demanar responsabilitats a l'equip de Martínez de la Rosa per les seves «debilitats» davant els reialistes i el rei; a més de la radicalització efectiva de la política i l'acció contra els reialistes es percep l'agitació en pro d'aquesta.²⁶ En aquest cas, és indubtable que l'amenaça d'invasió estrangera hi va contribuir. Posteriorment, les alteracions de 1835, la desamortització d'aquestes dates, la supressió del delme, el tomb de 1836 i el predomini general del progres-

24. Existeix documentació sobre aquest tema procedent de l'antiga Capitanía General de las Provincias Vascongadas, a l'Archivo de la Diputación Foral de Álava, llig. 5975.

25. Cfr. la nota 23. Que el manifest reialista de 1826 sigui fals confirma l'existència de manipulacions liberals, però no canvia l'essència del problema. Fora d'això, la falsedat d'aquell escrit ja es podia deduir d'un simple estudi del seu lèxic, que evidentment no concorda amb el to general dels escrits reialistes.

26. Cfr.: *Exposición hecha a las Cortes Extraordinarias por 66 diputados sobre las causas de los males que afligen a la Nación*, Madrid, 1822, paràgraf 1, en especial. També: *Observaciones que ofrecen a la Nación los Secretarios de Estado y del Despacho que lo eran a principios de 1822...*, Madrid, 1823, especialment pp. 5 i ss., sobre les crítiques a la gestió del gabinet de Martínez de la Rosa.

sisme, van tenir la seva arrel i justificació en la necessitat i la impossibilitat de vèncer el carlisme. La revolució radical de 1868 ja va comptar amb un consens de masses; les respostes carlistes apareixen el 1869 i 1870, encara que localitzades. El carlisme va decidir la guerra el 1872, quan l'experiència democràtica no havia aconseguit modificar en res les estructures del país i sí, en canvi, lesionar les forces conservadores. No escassegen els testimonis segons els quals el carlisme era en aquell moment «la conjunción de todas las fuerzas antirrevolucionarias»;²⁷ l'efecte següent va ser l'experiència republicana de 1873.²⁸

Però potser el punt de comprovació més interessant en aquesta dinàmica és el dels processos de reacomodament després de les fases de conflicte. Són especialment descriptibles a partir de 1823, 1843 i 1875 —i fins i tot podríem incloure aquí, en certa manera, l'experiència de la Unió Liberal després de 1856—. El reacomodament significava i es manifestava en l'admissió per les forces triomfants de certs postulats de les vençudes. Però això sempre va succeir a través d'una «fase d'inèrcia» en la qual el grup dominant va fer ús d'una espècie de mecanisme de defensa. Així es deu explicar la reacció ferrandina de 1824, la repressió del comte d'Espanya, la quasi-dictadura esparterista i la postura canovista de supressió a ultrança dels furs bascos. Però a partir d'aquests moments sempre es passa a una situació més o menys equilibrada de «moderació». Aquí es troba el «reformisme» ferrandí que hem remarcat, amb l'admissió d'elements més moderats i la

27. Ho testifica, entre altres, el combatent BREA, A., *La campaña del Norte...*, Barcelona, 1987, p. 517.

28. La radicalització dels republicans catalans davant la presència del carlisme en plena expansió es pot comprovar a l'Arxiu de la Diputació Provincial de Barcelona, llig. 559, amb diversos documents d'aquest any.

tendència «centrista».²⁹ La gran etapa moderada, a partir de 1844, amb el seu reforç del poder reial, l'avenença de la qüestió eclesiàstica, la frenada a la desamortització, l'aristocratització, remarcada per J. Vicens i M. Tuñón, i, per acabar, els corrents a favor d'una solució dinàstica per al problema carlista. Tot això reflex de les aspiracions del bàndol vençut. L'alfonsisme, en la dècada dels setanta, va posar en joc la «captura» de certes previsions del carlisme. La «ancha base» preconitzada per Cánovas no era altra cosa. La restauració catòlica, la seguretat antirevolucionària, l'ordre i el progrés econòmic —esquer per a tant element moderat refugiat en el carlisme— no eren sinó camins per aquest pretès reacomodament. La diferència entre les propostes i els efectius resultats del sistema surten del nostre objecte. Però el cas és que els falsos suports de l'equilibri van ser sempre el motiu del desencadenament de nous processos de ruptura.

La presència de la pagesia, el clergat i els altres estrats que hem anomenat en el si del carlisme, és el punt que més necessita de tota la quantificació possible abans de poder determinar el grau de participació exacta de cada grup. No falten testimonis, impresos o no, d'aquestes integracions,³⁰ però ens falten sèries

29. Són apreciacions de SUÁREZ, F., *La crisis política del Antiguo Régimen en España*, Madrid, 1958, cap. IV, i SECO, C., «Don Carlos y el carlismo», a *Revista de la Universidad de Madrid*, IV, 13, 1955, pp. 27-52.

30. Cfr. la meua op. cit., pp. 246 i ss.

suficientment llargues que ens mostrin les adhesions i ens indiquin la procedència dels adherits. El cert és l'absoluta necessitat de la superació de les generalitzacions i de les convencions fàcils, com la de la dicotomia camp-ciutat.³¹

31. Que són les tesis, per exemple, de CARR, R., *España: 1808-1936*, Barcelona, 1970, pp. 116-117 pàssim., i més recentment la de HERR, R., «La inestabilidad política de la España moderna», a *Revista de Occidente*, 117, 1972, especialment p. 311.

* Aquest article forma part de les *Actas de las I Jornadas de Metodología aplicada a las Ciencias Históricas. IV Historia Contemporánea*, Santiago de Compostela, ed. Universidad de Santiago-Fundación Juan- March, 1975, pp. 225-239. La traducció ha estat revisada per l'autor.